

máris érkezett. Nem tehettem mást, mint hogy elé tártam kérésemet... Teilhard — szokásos nyugodt tekintetével — rám nézett, s azonnal mondta: „Kérek szépen egy darab papírost” — s máris megírta „végrendeletét”, amelyet semmivel sem készített elő, hiszen írás közben kérte, hogy adjam meg azoknak a nevét, akik az én halálom után vállalják a felelősséget...

— De hát a jezsuitának szerzetesi fogadalma nem tiltotta azt, hogy Teilhard egy laikus személyre hagyja írásait? — kérdezheti bárki, mint ahogy már sokan megkérdezték. Cuénot válaszol, Teilhard egyik „discipulusa” és szakértője:

— Szerencse, hogy a jog mindent megenged, amit nem tilt kifejezetten. Nos hát, a szerzetesjog szakértői vitatkoznak azon, hogy vajon a szerzetes szegénységi fogadalom — a jezsuiták esetében — összekötődik-e az engedelmisségi fogadalommal, s hogy — ha a két fogadalom egymástól független — akkor a jezsuita hagyhatja-e örökségül az írásait, könyveit stb. egy kívülálló magánszemélyre. S mivel vannak egyházjogászok, akik pozitív választ adnak ezekre a kérdésekre (mivel közben a többiek vitatják), hát lehet követni a „valószínű véleményt”. Az biztos, hogy Teilhard is így látta a helyzetet s átérzte felelősségét. Képzelnék el azt az esetet, ha Teilhard írásai felett senki nem rendelkezett volna a halála után (s a jezsuiták elásták volna minden kéziratát). Hivatlan prókátorok össze-vissza publikálták volna az előadásairól készített jegyzeteket, kereskedelmi haszon reményében adták volna ki azokat a füzeteket, amelyeket a Bégouen testvérek elég szép számmal sokszorosítottak még Teilhard életében... Mlle Mortier viszont tökéletesen ismerte Teilhard kéziratait (ő gépelte őket, Teilhard kérésére), független volt minden szerzetesi engedelmisségi fogadalomtól, tehát túltette magát azon a leiraton is, amellyel a római Szent Officium — a párizsi érsekségen keresztül — meg akarta akadályozni, hogy a Seuil Kiadó elkezdje Teilhard írásainak kiadását, s mindmáig — százezres kiadásokkal — folytassa.

S ha P. Janssens azzal halt meg, hogy megvallotta: „Életem szomorú pontja az, hogy képtelen voltam Teilhard-t megérteni”, P. Arrupe, a mostani generális, első hivatalos lépéseként közölte nyilatkozatát: „Teilhard írásaiban sokkal több a pozitívum, mint a kifogásolható”. Az 1962-es Monitum pedig (amelyről részletesen írtunk a Vigília 1970 áprilisi számában) csak csökkentett egy 1957-es szigorú intézkedést.

Ilyen viszontagságos utakon került a világ, és most a magyarok kezébe is. Az emberi jelenség. Első kiadása (1968, P. Rezek Román fordításában) a bencés rendi előljáró tudtával jelent meg. A Gondolat Kiadó pedig 1974 elején adta ki (Bittei Lajos és Rónay György fordításában).

ZELEY LÁSZLÓ

A SZERETET EVOLÚCIÓJA

Teilhard de Chardin *Az emberi jelenség* című könyvéről

„Az emberek megcsodálják a hegyek magasságát, a tenger árját, a folyamok széles hátát, az óceán messzeségét és a pályát, ahol a csillagok járnak — és önmagukat elhagyják és önmagukon nem csodálkoznak.” — Augustinus, Hippo püspöke írta le ezeket a sorokat több mint másfélezer évvel ezelőtt, s nem véletlenül idézzük őt, az antik kereszténység utolsó, legnagyobb gondolkodóját, amikor Teilhard de Chardinról beszélünk. „Hogy az embernek megfelelő helyet biztosítsunk a természetben — vallja Teilhard —, ahhoz nem elegendő a rendszertan keretében valami kiegészítő rovatot nyitni, egy renddel vagy akár egy ággal többet jelezni. Az emberré válással járó anatómiai ugrás jelei csekélyek, mégis új kor kezdődik ezáltal. Új bőre nő a földnek. Több is ennél, megtalálja tulajdon lelkét.”

Augustinus-szal lezárult egy korszak a vallásfilozófia történetében, Teilhardral pedig elkezdődött valami, ami — átnyúlva másfélezer éven, a katolikus egyház által hivatalosan elfogadott tomizmuson, illetve neotomizmuson, a skolasztikus, dogmatikus gondolkodáson — ismét a platóni idealista dialektika módszerét választja. Amikor XII. Pius pápa a *Humani Generis* című enciklikájában elítélte a teil-

hard-i nézeteket; amikor az egyház megtiltja, hogy háború után hazájában telepedjék le és kiadják könyveit, mindezt a hivatalos egyház a neotomizmus nevében és védelmében tette.

Érdekes jelenségnek vagyunk tehát szemtanúi: a statikusabb dogmatikus Arisztotelész — Szent Tamás — neotomizmus vonallal szemben ismét a dialektikusabb, mozgékonyabb, a körülményekhez jobban alkalmazkodó Platón—Augustinus vonal kezd teret nyerni. Nem nehéz e mögött az ideológia mögött felismerni azt a valószínűságra ébredést, amely XXIII. János pápaságát jellemezte XII. Pius után: a megváltozott világ megváltozott történelmi viszonyaival való szembesülést. Teilhard esetében ez a szembesülés a biológia tudományának elismerését, az evolúció elfogadását és filozófiai alkalmazását jelentette. Ez az első és legfontosabb — mondhatnánk „kopernikuszi fordulata” a teilhard-i rendszernek, hiszen ő volt, aki a biblia teremtésméleteivel szembefordulva, a szaktudományok eredményeinek alkalmazásával megpróbált az egyház számára is elfogadható elméletet alkotni.

Nem véletlen, tehát, amikor a metafizikus tamási istenérvekkel szemben viszszanyúl Canterbury Anselm platóni ihletésű ún. ontológiai istenbizonyítékához, amely abból indul ki, hogy Isten a legtökéletesebb lény, tehát léteznie kell, mert ha nem létezne, nem lehetne a legtökéletesebb, ez pedig képtelenség. Teilhard az általa Omega pontnak nevezett fejlődési végcélről írja azt, „hogy az Omega mindenek fölélt vonzó lehessen, legfelső fokom jelenvalónak kell lennie”. Tehát a bizonyítási mechanizmus ontológiai: a fogalom létezéséből következtet a dolgok léteire. Am filozófiai tanai nemcsak a neotomizmussal állnak éles ellentétben, hanem egy dologban a XX. század minden jelentős polgári irányzatával is: ez pedig az emberi személyiséggel és a történelem perspektívájával kapcsolatos optimista álláspontja. „Teljes optimizmus vagy pesszimizmus — írja —, nincs középút, mivel a haladás természeténél fogva minden vagy semmi.” A modern kor nyugtalanságának, szkepszisének alapvető okát az a szorongató kérdés okozza — folytatja a gondolatokat, hogy van-e megfelelő kiútja a fejlődésnek. Erősíti ezt a nyugtalanságot a tér és idő végtelenségének felfedezése, annak tudata, hogy por-szem vagyunk a világmindenségben, és hogy egyelőre be vagyunk zárva a Föld gravitációs erejének szorító karjaiba. A természettudásokat, antropológusokat, jogászokat kárhóztatja, akik önmagában véve tanulmányozzák az embert, s ezért az ember parányi, sőt egyre parányibbá zsugorodó valami lett. Teilhard elveti ezt a szemléletet: „Az ember — állítja — nem a világ mozdulatlan központja, aminek oly sokáig hitte magát, hanem tengelye és iránytűje az evolúciónak: — mennyivel szebb ez így!” — jegyzi meg patetikusan. És itt játszik szerepet az evolucionista gondolkodás. Az evolúció Teilhard kezében az az Ariadné fonala, amelyre ráépíti egész rendszerét és amely arra alkalmas, hogy elvezesse a világot az Omega pontban való teljes feloldódáshoz és egyesüléshez. „Kezdetben teremti Isten az eget és a földet” — így szól Mózes első könyvének, a Genézisnek első mondata. „Kezdetben vala az anyag — állítja Teilhard merészen —, amely kezdetből fogva a komplexifikáció, a bonyolultabbá válás biológiai törvényének engedelmeskedik.” Am ez az anyag nemcsak külsővel, fizikai tulajdonságokkal rendelkezik, hanem belsővel, tudattal is. A kezdeti, mechanikus réteg alatt is van belső, hiszen az élet mindig előéletet feltételez. A materialisták hibája — véli —, hogy úgy beszélnek a dolgokról, mintha csupán külső tevékenységekből, viszonylatokból állna; a spiritalistáké ezzel szemben az, hogy konokul ragaszkodnak valamiféle magányos, belső szemlélethez. Az igazság valahol a kettő szintézisében van. De hogy hol ez az igazság, azt Teilhard sehol sem mondja ki világosan. Mintha maga is megtorpanna saját panteisztikus elképzelésének miszticizmusa előtt: a szellemmel átitatott anyag vagy az anyaggal átitatott szellem tulajdonságainak kifejtésekor megjegyzi, hogy tevékenységünk szellemi és anyagi arca élesen elkülönült, hogy hidat kell vernünk létünk fizikai és morális partjai közé, különben beleesünk valamelyik szélsőség hibájába. Hídként saját filozófiáját ajánlja, amelyben a két part szoros kapcsolatát anyag és szellem egymásba lényegülése jelenti. „A dolgok külseje és belseje kezdetben pontról pontra megfelel egymásnak, az egyikből áll lehetett menni a másikba” — írja önmagát igazolándó. Nem nehéz ebben a gondolatban felismerni a panteizmus kissé modernizált felfogását, melyre azért érdemes külön gondot fordítanunk, mert az evolúció mellett ez a második sarktétele (axiómája) Teilhard rendszerének.

Később két különböző energia hatása alá került az átszellemült anyag: az egyik a tangenciális, mely minden elemet vele azonos rendű elemhez köt, a másik

a radikális, amely ezt előbbre viszi, mind összetettebb állapot irányába. A szellemi fejlődés, melyet Teilhard meghatározónak tart, az utóbbinak, a radiális energiának köszönhető. Az első élő sejt megjelenésével megszületik a Bioszféra, a föld benépesül növényekkel és állatokkal, majd a törzspejlődés során, a szellem további összpontosulásának eredményeként, kiválik az ember az emberszabású emlősök közül. „Nesztelenül lép a világra, csak parányi alaktani ugrás választja el az állattól, ha külsejét, csontjait nézzük, de egyszersmind hihetetlen felfordulást okoz az élet szférájában” — írja szemléletesen Teilhard, aki maga is részese volt a sinantropus ősember csontjait felfedező expedíciónak 1928-ban.

Végtelen kicsiny külső növekedésre a belső megfordult, s úgyszólván a végtelenbe ugrott: megszületett a gondolat. Az emberben minden maradt, és minden új értelmet nyert. Mint zoológiai csoportban, minden egyidőben folytatódott: a nemi vonzódás a szaporodás törvényével; a létért való küzdelem hajlama a győzni akarással; a táplálkozás szüksége a megszerzés és elfogyasztás igényvelei — a lényeg azonban egy: a gondolkodás kapujában átalakulnak, humanizálódnak az ösztönök és új lehetőségekkel, színekkel és termékenységgel gazdagodva indulnak tovább. Hogy ez az út merre vezet? A történelem felé: az ősembertől, majd a maja, polinéz, kínai, indiai és egyiptomi civilizáció romjain át a szellem európai formájához. A modern földhöz — ahogy Teilhard nevezi —, a fejlődés felfedezéséhez, ahhoz a tudathoz, hogy „ebben a nagy játszmában mi vagyunk a játékosok és egyben a kártyák meg a tét is”. A jelen legnagyobb zsákutcáit még jól érzékeli: cinikus, durva elméletnek bélyegzi az individualizmust, mely polgári talajból fakad, és a fajok individualizmusát, a fajelméletet, azaz a fasizmust. Ám ezen a ponton túl egyre jobban a misztikus dialektika búvőkörébe kerül. A gondolat létrehozza majd a Nooszféra zárt rendszerét, amelyben minden elem önmagában látja, érzi, kívánja és szenved el ugyanazt, amit egyidejűleg mind a többi. A föld egyetlen gondolkodó takaróba burkolódik, s egyetlen gondolatszemsétt alkot, amely a személyes világegyetem felé mutat. A nooszféra meghosszabbítása pedig egy magasabbrendű személyi Omega pontban fut össze, amelynek attribútumai az autonómia, az aktualitás, a visszafordíthatatlanság és a transzcendencia. A teilhard-i evolúció, helyesebben pánevolucionizmus tehát transzcendenciába torkollik. És Teilhard itt felel az alapkérdésre: mi okozza az evolúcióban megnyilvánuló állandó fejlődést?! A szeretet-energia, amely nem az ember sajátja, hanem az élet egyetemes tulajdonsága, s ezért áthatja mindazokat a formákat, melyeket a szervezett anyag egymás után magára ölt. S itt bukkan elő újra Platón, aki szerinte „már megérezte ezt, és örökérvényűen fejtette ki dialógusaiban”. A szeretet erővel a világ részecskéi keresik egymást, hogy célhoz érjen a világ.

A filozófia átcsap a költészetbe, a realitás talajáról a hiposztatizált evolúció csálka Ariadné-fonalán a képzelet birodalmába jut az olvasó. Isten képe feltűnik az Omega pontban és világossá válik, hogy egy fordított deizmus rejlik a gondolatrendszerben, ahol is Isten nem a beindító, hanem a végső mozgató, a vonzó mozgató szerepét tölti be. A szeretet abszolút hatalmával és a felsőrendű élet ígéréssel vonzza maga felé a személyivé váló világegyetemet. Az emberiséget a szétesni akaró anyagi valóságból a szellem összetartó ereje vezeti az isteni Omega pont hívogató tökéletessége felé. Teilhard misztikus, dialektikus jellegű idealizmusa ebben az Omega pontban éri el beteljesedését. Filozófiájának legnagyobb erénye, evolucionizmusa így válik alapvető tévedésének forrásává. A bibliai teremtésmélete ellentétes az evolúción alapuló világmagyarázattal. Ám a biológiai mozgásforma ad abszurdum vitele s kiterjesztése az élettelen anyag, majd a társadalom törvényeire — egyfajta misztikus dialektikát eredményez, idealista alapon. Az anyag, természet, társadalom szféráinak vizsgálatakor alkalmazott panteisztikus alapállás a Nooszféra birodalmában fokozatosan leveti az anyagságot, és az Omega ponthoz közeledve egyre tisztább szellemiségben ragyog, mint a platóni ideák, vagy a hegeli abszolút szellem.

Teilhard de Chardin fő művét, *Az emberi jelenséget* nemrég jelentette meg a Gondolat Kiadó Bittai Lajos és Rónay György fordításában. Egy olyan idealista gondolkodót ismerünk meg a műből, aki a XX. század pesszimista, polgári filozófusai közül kitűnik optimizmusával, rendszeralkotó készségével és dialektikus gondolkodásával; s ezek az erényei — minden tévedése ellenére — tanulmányozásra érdemessé teszik őt számunkra — marxisták számára is.